

Kvekerne og Stavanger

KVEKERSAMFUNNET 200 ÅR

Hans Eirik Aarek

Libanoncederen i Kleivå, nå Arne Rettedals gate, kan stå som et symbol og en fysisk realitet som vitner om kvekernes nærvær i Stavanger i over 200 år. Som en eksotisk og sjelden plante var også Kvekersamfunnet et fremmed og utfordrende element i den homogene luthersk-evangeliske kulturen i Norge. Libanoncederen ble trolig brakt fra England og plantet i 1857 av det britiske kvekerekteparet Sarah Ann og Robert Doug som bodde i Stavanger i årene 1857-1863, og cederen var lenge den eneste av sitt slag i Norge. Ekteparet Doug kom til Norge for å styrke det norske kvekersamfunnet og for å bidra som lærere ved Asbjørn Klosters skole. Asbjørn Kloster, den betydningsfulle norske kvekerpredikanten, læreren og avholdsagitatoren, hadde vært elev ved deres skole i Carlyle i England i 1847-48 og var en nær venn av ekteparet. 1850- og 1860-årene var en periode med vekst og stor aktivitet i Kvekersamfunnet i Norge, med Stavanger som sentrum.

Kvekersamfunnet hadde det høyeste registrerte medlemstallet i sin historie i 1868 med 175 medlemmer, men flere oppga at de var kvekere i folketellingen i 1865, da hele 473 personer registrerte seg som kvekere. Omtrent en tredjedel av kvekerne (rundt 100) utvandret til USA på 1800-tallet.² 1860-årene var på mange måter en storhetstid for Kvekersamfunnet i Stavanger, men ulike tidsepoker hadde sin egenart. La oss gå tilbake og se hvorledes kvekertroen kom til Stavanger og Norge.

Kvekersamfunnet ble stiftet av George Fox i England i 1652. Trosgrunnlag: Det enkelte menneske har noe guddommelig i seg, det indre lys, og kan komme i kontakt med Gud. Gudstjenesteform er stille møter uten prest, ritualer og sakramenter. Menn og kvinner er like overfor Gud. Pasifistisk fredskirke. Dogmefri kristendom, opp tatt av sosialetisk rettferdighet og menneskerettigheter. I dag ulike tros- og gudstjenestepraktiser omkring i verden. Antall kvekere i verden i 2018: ca. 377 500. I Norge: 149, i Stavanger 20 medlemmer.¹

På motstående side. Libanonsederen i Arne Rettedals gate
Foto: Lillian Aarek

Stedet der Kvekersamfunnet ble stiftet 29. august 1818. Lars Larsen Geilanes gård lå her. Nå Kongsgaten 48-52. Foto: Lilian Aarek

Det første fotografi av Kvekernes forsamlingshus i Hospitalsgaten 12, bygd 1852, revet 1957. Foto: Backhouse-familien, trolig fra 1869. Kvekerarkivet.

Asbjørn Klosters skole, Hetlandsgaten 2. Klasserommet/ene lå trolig bak huset med butikkvinduene. Dette huset ble revet da det moderne huset bak ble bygd. Foto: Hans Eirik Aarek

BEGYNNELSEN TIL KVEKERSAMFUNNET I NORGE OG STAVANGER

Under Napoleonskrigene 1809-1814 ble unge norske sjøfolk tatt som fanger av den engelske marinen og satt i "prisonen". Dette var provisoriske fengsler som ofte var utrangerte skip som lå fortoyed på Themsen. Her kom noen av dem i kontakt med engelske kvekere og ble overbevist i troen. Da sjøfolkene kom tilbake til Norge, begynte de å praktisere kvekeretroen i hjemlandet. Det oppstod små grupper i Stavanger og Christiania. 29. august 1818 ble kvekersamfunnet stiftet som et organisert kirkesamfunn på et møte i Stavanger. Åtte av de tilstedeværende valgte å forplikte seg som medlemmer, fire menn og fire kvinner, og den tidligere prisonfangen Elias Tastad ble valgt til leder (skriver).³

I Christiania ble også en gruppe organisert noen dager seinere, og en liten bok med forskrifter og retningslinjer ble trykket.⁴ Ut fra dette kan en tale om et nasjonalt basert samfunn. Det norske kvekersamfunnet er også det kvekersamfunnet på det europeiske kontinentet som har den lengste sammenhengende historien.

Et stort forsamlingshus ble bygd i 1851-52 i Hospitalsgaten 12 i Stavanger. Det avløste kvekerlederen Elias Tastads møtely i Rosenkildhagen fra 1843. I 1850-60-årene ble kvekerdommen utbredt til andre deler av landet. Det fikk fysisk uttrykk i forsamlingshus i Kvinesdal i 1848 (utvidet i 1860), i Sauda i 1856-57, i Røldal og Tromsø i 1860 og på Stakland i Tysvær i 1867, hvor det lenge hadde vært en sterk kvekergruppe. Det var også kvekergrupper på Voss og i Strand.

Kvekerskolen i Store Skippergate fra 1867, ombygd i 1878, nedlagt i 1912. Foto: Hans Eirik Aarek

Etter hvert ble gravsteder godkjent av myndighetene. I Stavanger avløste gravstedet i (Øvre) Haukeligate gravstedet i Muségaten (1824-1854) fra 1854. I Sauda og på Stakland ble det også etablert gravsteder fra 1854.

Asbjørn Klosters kvekerskole kom i gang i 1848 og var en fortsettelse av kvekerskolen som Elias Tastad drev fra 1820-årene. Det var i perioder også kvekerskoler på Voss og på Røyselund i Kvinesdal. Selv om det var kvekere andre steder i landet, var det Stavanger som var hovedsetet og – om en kan si det slik – maktsenteret hvor beslutningene ble tatt.

TROSSAMFUNNET OPPSTOD I KONFLIKT MED KIRKE OG MYNDIGHETER

Kvekerstroen kom til Norge før det var innført fri religionsutøvelse i landet. En paragraf om religionsfrihet var blitt foreslått i grunnlovsforhandlingene på Eidsvoll i 1814, men ble ikke tatt med i Grunnloven. Stortinget hadde merket seg kvekerne og deres krav om religionsfrihet og ønsket å få regulert dissenterende religiøs virksomhet. De arbeidet med en lov som tillot etablering av kristne religionssamfunn (dissenterne) utenfor statskirken.⁵

Kvekerens trospraksis med stille andakter uten prest, sakramenter og ritualer utfordret myndighetene og spesielt den lutherske kirken. Kvekerne ville være et komplett kirkesamfunn og ikke innordne seg under statskirkens ritualer og krav. Dette gjaldt dåp, ekteskapsinngåelse og begravelser. I Christiania kom det til konflikt med myndighetene allerede i 1816 da Knut Halvorsen (opp-rinnelig fra Stavanger) og Anne Olsdatter inngikk ekteskap på kvekermåten. I Stavanger skjedde det da Elias Tastad gravla sine tvillingdøtre i uvigslet jord i 1821. Begge hendelsene førte til inngrep fra myndighetene.

Kvekerne ønsket ikke annet enn å få praktisere sin tro uten inngripen og overvåking av myndigheter og kirke, og de fikk etter hvert visse konsesjoner, kanskje fordi deler av øvrigheten var influert av liberale tanker. Ekteskapet til Knut og Anne ble godkjent. Saken mot Elias Tastad ble henlagt, og navngitte kvekere fikk etter søknad gjennom kongelige resolusjoner i 1826 og 1828 tillatelse til å bo i Stavanger-området under visse betingelser. De som bodde utenfor dette området, f. eks i Tysvær, var illegitime kvekere og ble forfulgt, bl.a. med bøter og fengsel for ikke å døpe barna sine. Det viktigste for Kvekersamfunnet i denne perioden var kampen for religionsfrihet.⁶

Disse problemene var noe av bakgrunnen for den første organiserte utvandringen fra Norge. Tradisjonen forteller at kvekere sendte Cleng Peerson (1783-1865) til USA for å undersøke mulighetene for et liv i frihet på den andre siden av Atlanteren.⁷ Hjemme igjen inspirerte han folk til å utvandre, og 52 personer fra kveker- og haugianermiljøet drog over havet ledet av kvekeren Lars Larsen Geilane (1786-1845) med *Restoration* i 1825.⁸

Kvekersamfunnet var i denne perioden lite og svakt, men overlevde og begynte å vokse i 1840-årene. Etter at Dissenterloven ble vedtatt i 1845, kunne kvekerne, med noen unntak, dyrke sin religiøse egenart og fungere som et kirkesamfunn med medlemslister som registrerte fødsler, ekteskapsinngåelse og dødsfall, og drive skolevirksomhet og forkynnelse både gjennom det skrevne ord og ved omfattende misjonsreiser.

Kvekersamfunnet fikk etter hvert den styrken og utbredelsen som er omtalt i

Utvandrermonumentet i Bjergsted. Reist ved 100-årsjubileet i 1925.
Foto: Hans Eirik Aarek

innledningen av artikkelen, godt hjulpet av de mange kvekermisjonærene fra England som reiste rundt i Norge etter at Dissenterloven ble vedtatt. Trass i at loven ga trossamfunn frihet til å etablere seg, måtte kvekere betale skole-skatt og "geistlige fordringer" til myndighetene. Hvis de nektet, fikk de bøter som la store byrder av økonomisk art på enkelte kvekere, særlig fordi innbo og husdyr ble inndradd når de nektet å betale.⁹

Gründerperioden

Fra 1850-årene og ut århundret markerte kvekere i Stavanger seg i både næringsliv, organisasjonsliv og kommunepolitikk. Deres aktiviteter var til dels motivert av kvekeretroen og dens sosiale verdier. Dette gjelder særlig avholdsbevegelsen og fredsbevegelsen som kvekere var med på å grunnlegge i henholdsvis 1859 og 1894.¹⁰

Likevel var det trolig i næringslivet de hadde størst betydning for Stavangers utvikling. I siste halvdel av 1800-tallet var sentrale kvekere gründere i næringslivet i Stavanger.

Endre Dahl (1816-1885), lederen av Kvekersamfunnet store deler av 1800-tallet, var malermester, drev malerforretning og var også bonde. Carl Nymann (1818-1891), var skipper, skipsreder, drev fiskebruk og var fiskeeksportør og drev også gård. Peder Fugellie (1829-1908) var sydvestfabrikant. Thorstein Bryne (1851-1941) var allsidig forretningsmann, drev planteskole og en mønstergård i Paradis på Storhaugsiden av Hillevågsvannet. Han var også skipsreder og bygde det første skipet med hjelpemotor, kalt "Reform".¹¹ Anna Andersen (1850-1930) var den første kvinne som drev en hermetikkfabrikk, "Claus Andersens enke", (fra 1888). Hun var søster av Thorstein Bryne som også drev hermetikkfabrikk på den tiden.¹² Asbjørn Kloster (1823-1876) var både avholdspioner og forretningsmann.¹³

Den nære kontakten med kveker venner i England førte til at kvekerne fikk kjennskap til ny teknologi, importerte nye varer innen jordbruk og hagebruk og også ble kjent med nye ideer og innovasjoner, handelsmetoder og forretningsetikk som bidro til næringsutviklingen i Stavanger. Dette viste seg i praksis: Kvekere solgte "kvekerpoteter", en sort importert fra England, og kvekere holdt faste priser på varene.¹⁴

Det som ser ut til å være karakteristisk for disse gründere var allsidigheten, at de drev prosjekter innen flere bransjer. Gründere opplevde både suksess og nederlag. Blant andre ble Carl Nyman rammet av nedgangstidene i 1880-årene og måtte innstille sin virksomhet i 1887. Endre Dahls eiendommer falt i verdi slik at hans testamente bare delvis kunne realiseres etter hans død i 1885.¹⁵

Endre Dahl og Thorstein Bryne deltok også i det politiske livet, i formannskap og bystyre. Endre Dahl satt i bystyre og formannskap fra 1861-1885.¹⁶ Han var også en av stifterne av Stavanger Andelsmeieri og Stavanger Dyrebeskyttelse.¹⁷ Thorstein Bryne satt i bystyret fra 1883-1918 og i perioder i formannskapet. Han var spesielt interessert i vannkraftutbygging¹⁸

I følge Bjørn Utne var 61% av kvekermedlemmene i folketellingen 1875 blant de bedrestilte lag av befolkningen som håndverkere, handelsmenn, skipper og skipsredere.¹⁹ Samtidig ser det ut som de var forsiktige med å eksponere

sin kvekerdom. Det religiøse livet foregikk stort sett i forsamlingshuset, og den offentlige forkynnelsen ble overlatt til de utenlandske kvekermissionærene. Noen av disse gründerne fikk også gater oppkalt etter seg, ikke fordi de var kvekere, men fordi de var fortjente borgere. Nymannsveien, Karlsminnegata (1893), Asbjørn Klosters gate (1903) og Endre Dahls gate (1918) er alle oppkalt etter sentrale kvekere i Stavanger.²⁰

Minnesteder og bygningsarv etter kvekerne

De fleste fysiske minnestedene fra 1800-tallet finner vi i Stavanger. Det eldste minnestedet er gravstedet i Muségaten 54-56 fra 1821. Gravstedet i Øvre Haukeligate 39 er fra 1854.²¹

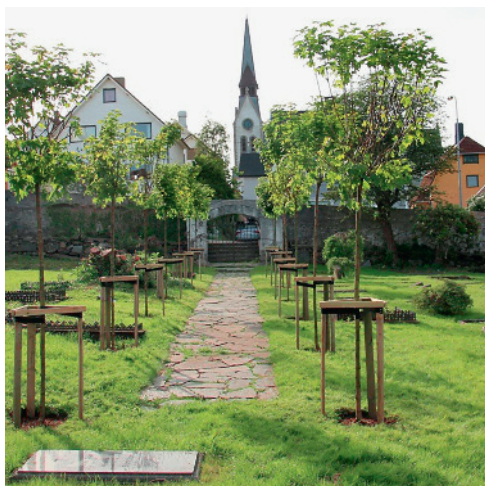
I tillegg finnes det bygningsarv knyttet til sentrale kvekere. Endre Dahls sommersted Myren fra 1851 er nå pleiehjemmet Aldershvile i Nedstrandsgata 25. Asbjørn Klosters kvekerskole i Hetlandsgaten 6-8 ble bygd i 1850-årene, og Nymmanhuset som er oppkalt etter Carl Nymann i Nymannsveien 44 er fra 1853. Kvekerskolen i Store Skippergate 4 ble bygd i årene 1867 og 1878, og

Kvekergravstedet mellom Muségaten 54 og 56. I bruk fra 1821 til 1854.
Foto: Hans Eirik Aarek

Gravstedet i Øvre Haukeligate 39.
Foto: Hans Eirik Aarek

Kvekergravstedet i Øvre Haukeligaten 39, Anlagt i 1854
Foto: Hans Eirik Aarek

Fugellie-huset, Kvitsøygata 18 i 1868.²²

Andre kvekerminner fra 1800-tallet på Vestlandet er kvekerhuset og gravstedet på Stakland, Tysvær, det restaurerte kvekerhuset på Røyseland i Kvinesdal og gravstedet i Sauda.

Kvekerne blir et privat religiøst samfunn

Kvekersamfunnet hadde allerede fra 1660 et "vitnesbyrd" mot å delta i krig, og unge menn i kvekermiljøet i Norge som nektet militærtjeneste ble rammet med harde fengselsstraffer i siste halvdel av 1800-tallet. Retten til å nekte militærtjeneste ble en prioritert sak for Kvekersamfunnet, og det ble sendt petisjoner til konge og Storting i flere omganger.²³

Problemer knyttet til disse sakene ble også foranledningen til at Kvekersamfunnet i 1898 besluttet at det ikke lenger skulle være registrert etter Dissenterloven. Kvekerne ønsket ikke å følge amtmannens krav om å levere inn lister over unge mannlige medlemmer som var vernepliktige. De vedtok at skriveren Thorstein Bryne – som var blitt ilagt bøter fordi han nektet å utlevere listene - skulle levere inn medlemsprotokollene. Dette betydde at Kvekersamfunnet gikk over fra å være et offentlig registrert trosamfunn til å bli en privat religiøs forening.

De rolige årene i dvale

Den evangeliske impulsen som preget kvekersamfunnene i Amerika og England på 1800-tallet fikk aldri fotfeste i det norske Kvekersamfunnet, selv om Kvekersamfunnet i årene rundt 1900 hadde den evangeliske norskamerikaneren, stavangergutten John Frederick Hanson (1841- 1917) som skriver.²⁴

Etter århundreskiftet fulgte en tid hvor lite skjedde annet enn å holde Kvekersamfunnet i Stavanger i live. Kvekerskolen ble nedlagt i 1912. Det var en viss kontakt med Storbritannia og USA, men samfunnet var preget av konservatisme og konflikter og manglet den fornyelsen som skjedde blant kvekere i England og USA. Selv om første verdenskrig raste, finner vi lite i møtereferatene om dette. Det vesentlige anti-krigsarbeidet foregikk i fredsorganisasjonene, hvor kvekere var aktive.

Den liberale fornyelsen i 1920-årene

Fra 1920-årene skjedde det en grunnleggende fornyelse. Denne fornyelsen kom utenfra. Den radikale kristne skolemannen, som tidligere hadde vært knyttet til Misjonshøgskolen, Ole Fredrik Olden (1879-1963), inviterte den engelske kvekeren Henry Theodore Hodgkin (1877-1933) til å holde foredrag om tidens brennende spørsmål i februar 1920.²⁵ Han fylte både Domkirken og Betania og besøkte også kvekernes forsamlingshus i Hospitalsgaten. Hodgkin talte om den kristne fredstanken og kvekernes fredsarbeid, og understrekte

nødvendigheten av en kristen revolusjon i tenkemåte og praktisk politikk.²⁶ Oldens kontakt med kvekergruppen i Stavanger fortsatte, og han var med på å aktivisere den på mange plan, selv om han først ble kvekermedlem i 1935.

En annen faktor i fornyelsen var All Friends Conference i 1920 hvor flere kvekere fra Stavanger deltok og fikk innsikt i hva som beveget seg internasjonalt i kvekersamfunnene etter verdenskrigen.²⁷ En tredje faktor, og kanskje den viktigste, var at unge kvekere fra Stavanger studerte ved kvekercollegiet Woodbrooke i Birmingham. Der møtte de den moderne, liberale kvekerdommen. Dette var en dogmefri kristendom med en åpen hold-

Til venstre: Peder Fugellis hus og sydvestfabrikk, bygd 1868, Kvitsøygaten 18.
Foto: Hans Eirik Aarek

Over: Carl Petter Nymans hus i Nymansveien 44. Bygd i 1853.
Foto: Hans Eirik Aarek

ning til moderne vitenskap, inkludert bibelvitenskap, som fremmet et sterkt sosialetisk ansvar. Gjennom disse ungdommene skulle en mer moderne kristendomsforståelse i økende grad prege Kvekersamfunnet i Stavanger. Dette endret ikke bare kvekersamfunnet, men fikk også ringvirkninger på det religiøse og kulturelle livet i byen.

”Opplysningstiden”

I 1924 og 1927 arrangerte kvekerne i samarbeid med engelske kvekere «Lecture Schools» hvor Olden spilte en sentral rolle som oversetter og foreleser. Disse foredragene var avvertet i avisene og beregnet på et allment publikum. Kvekersamfunnet ble i 1936 registrert på ny som kirkesamfunn etter Dissenterloven i 1936. I 1937 ble Anna Andersen (1887-1959) valgt til skriver.²⁸ Hun var Thorstein Brynes niese og den første kvinne som ble leder for et kirkesamfunn på nasjonalt nivå. Hun var sterkt opptatt av, og tok initiativ til hjelpe- og sosialt arbeid både lokalt og over landegrensene.

I årene etter ”Lecture schools” var det stadig kvekere fra utlandet som kom til Stavanger og holdt offentlige forelesninger. Dette fortsatte etter krigen

Ole Fredrik Olden (1879-1963) (Foto: Privat eie, Olden-familien).

med bl.a. Gandhi-vennen Horace Alexander som fortalte om sitt liv med Gandhi, like etter at Gandhi var skutt i 1948. Atomforskeren Kathleen Lonsdale tok opp etiske spørsmål i forbindelse med atomvitenskapen, og den svenske forfatteren Emilia Fogelklou foreleste om religionspsykologiske og pedagogiske emner.²⁹ Slik fikk Stavangers befolkning besøk av en rekke internasjonalt kjente forelesere med kvekertilknynng. De dekket ikke bare kvekerinteresser, men et vidt spekter av emner. Også lokale kvekere deltok i denne folkeopplysningstrenden. Ole Olden var en ivrig avisskribent og foredragsholder. Wilhelm Aarek hadde i 1944-1945 kurs i psykologi hvor til sammen rundt 700 personer deltok og ga ellers enkeltstående forelesninger.³⁰

Etter hvert ble radioen tatt i bruk. I 1937 fortalte Wilhelm Aarek om den store kvekerverdenskonferansen i Pennsylvania, USA. Ole Olden hadde flere radioprogrammer.³¹ Tidsskriftet KVEKEREN ble publisert fra 1937. Det var ikke ment som et menighetsblad, men et blad som skulle belyse aktuelle religiøse og samfunnsmessige problemer. Olden var redaktør fra 1937 til 1963, i 25 år, seinere overtok Wilhelm Aarek bladet. Det kommer fremdeles ut. Ole Olden tok også initiativ til Rogaland akademi i 1952 og ble første preses³². Olden var en sentral person i åndslivet i Stavanger, og er også en av de kvekerne som har fått en gate oppkalt etter seg.

Gjenreisnings- og hjelpearbeid

Mot slutten av mellomkrigstiden ble en større sosial bevissthet mer fremtredende i Kvekersamfunnet. Arbeid for å gjøre noe for utsatte grupper i Mellom-Europa, særlig jødiske flyktninger, ble prioritert, og påtrykk på myndighetene helt opp til regjeringsplan fant sted. Et par jødiske flyktninger bodde en periode i forsamlingshuset i Stavanger før de drog videre til Amerika. Lokalt drev en gruppe unge kvekere med fengselsarbeid. Da krigen kom til Norge i 1940, ble Kvekerhjelp stiftet med formål å få utsatte grupper som barn og gamle til sikrere oppholdssteder utenfor Stavanger.³³ Etter krigen ble de store hjelpe- og gjenreisningsprosjektene en viktig del av Kvekersamfunnets aktiviteter.

I 1946-47 tok kvekere fra Stavanger, bl.a. Olden, del i gjenreisningen av Finnmark, et dansk-norsk prosjekt drevet av Fredsvenners hjelpetjeneste og initiert av kvekere.³⁴ Kvekerhjelps store Stavanger-prosjekt var Tysklands-kolonnen i 1947. Innbyggere og organisasjoner i Stavanger og byens næringsliv deltok med lastebiler og gaver og fikk med seg lastebiler med hjelpesendinger fra byer på Sørlandet. Det at kvekerhjelporganisasjoner i England og USA fikk Nobels fredspris i 1947 ga det norske Kvekersamfunnet publisitet og støtte til hjelpearbeid.³⁵

I et foredrag i 1960 omtalte Ole Olden den vanskelige flyktningssituasjonen i

Nord-Afrika etter krigen i Algerie. Sammen med Egil Magne Hovdenaks rekognoseringsreise ble dette grunnlaget for Kvekerhjelps Algerie-prosjekt fra 1963. Målet var gjenoppbygging og utvikling i provinsen Kabylia.³⁶ I dag har Kvekerhjelp freds- og forsoningsprosjekt i Sentral Afrika og traumebehandlingssprosjekt på Gaza-stripen.³⁷

Fredsperioden og fredsmarsjer

Atomtrusselen på 1960-tallet førte til stor aktivitet blant kvekerne. Som et pasifistisk kirkesamfunn hadde kvekerne en lang tradisjon for fredsarbeid.

Kvekerhjelps lastebilkolonne til Hamburg 1947 (Foto: Privat eie, Bryne-familien).

Sandnes-kvinnene Raket Lapin (1920- 2009) og Johanna Lea (1917-1986) ble sammen med Johanne Skog Gripsrud (1916-2016) drivkrefter i dette arbeidet lokalt.³⁸ De hadde godt samarbeid med Fredskontoret opprettet av Sonja Lid Larsen og Lars Andreas Larsen i Stavanger i 1962 med Ole F. Olden som gudfar. Samme år inviterte de årets Nobelprisvinner Linus Pauling til Stavanger til et møte som Kvekersamfunnet var medarrangør til.³⁹ En rekke møter og marsjer ble organisert i årene framover i samarbeid med Fredskontoret og andre organisasjoner.

Et nasjonalt kvekersamfunn

I 1957 ble det over 100 år gamle forsamlingshuset i Hospitalsgaten revet som offer for byfornyelsesplanene og et nytt tilholdssted i Lagårdsveien 99 ble

kjøpt. Dette betydde at Kvekersamfunnet flyttet fra sitt sentrale sted i bykjernen til en mer perifer adresse og ble mindre synlig i bybildet.

Kvekergruppen i Christiania som ble opprettet i 1818, døde ut etter noen år. I 1952 ble gruppen i Oslo som hadde eksistert siden krigen, offisiell del av Kvekersamfunnet. Dette førte til en helt ny situasjon. En omorganisering måtte gjennomføres. Kvekersamfunnet opplevde i denne perioden en byråkratisering og etter hvert overføring av aktiviteter og makt til Oslo. Særlig førte opprettelsen av Kvekerhjelps kontor i Oslo i 1962 til at tyngdepunktet for Kvekersamfunnet havnet i Oslo.

Kvekersamfunnets 150-årsjubileet ble feiret i Stavanger i 1968 og fikk stor dekning i media.⁴⁰ Tegnelærer Anna Margrete (Met) Olden var en sentral kvekerprofil i Stavanger på denne tiden. Hun tok vare på kvekertradisjonen og var den andre kvinnen som ble leder av Kvekersamfunnet (i årene 1963-1968 og 1980-1983). I 1993 ble 175-årsjubileet feiret med stort offentlig møte i Lille konsertsal, Bjergsted, med Berge Furre som foreleser. Samme år kjøpte Kvekersamfunnet nye lokaler i Sandvigå 27 (nå 7) i Bjergsted.⁴¹ I denne perioden gikk medlemstallet og aktivitetsnivået ned, selv om en fulgte opp tradisjonen med offentlige foredrag.

Kvekersamfunnets spesielle rolle i Norgeshistorien i forbindelse med utvandringen og Dissenterloven har gjort det interessant for historikere. I 1977 ble et stort arkivmateriale overført til Statsarkivet i Stavanger og registrert som Privatarkiv 0160 Vennesnes Samfunn.

Forskning

Det har vært utført en del forskning på Kvekersamfunnets historie. Det første viktige bidraget var Seierstads kapittel om kvekerne i *Kyrkjelegt Reformarbeid i Norig*.⁴² Det ble fulgt opp av Anne Emilie Jansens hovedoppgave fra 1940 som var den første faglige framstilling av Kvekersamfunnets historie i Norge fra 1814 til 1850-årene. Den ble utgitt først i 1967.⁴³

Fra de seinere årene kan vi nevne Ernst Lapins hovedoppgave fra 1983, som ble utgitt som bok i 1999 og dekker tiden fra 1845-1898.⁴⁴ Martin Nag har i tallrike artikler og bøker belyst kvekerhistoriske temaer. Andre forskere som har bidradd er Gunnar Skadberg, Nils Olav Østrem, Arvid Lillehammer og Hans Eirik Aarek. Aarek er i avslutningsfasen i et PhD-prosjekt om moderniseringen av det norske kvekersamfunnet.

Forskningsseminarer har også vært holdt. I 1993 ble et vidt anlagt seminar med Forskningsråd-støtte arrangert på Høgskolen i Rogaland. Det tok opp ulike sider ved kvekerbevegelsen og andre dissenterbevegelser i norsk kulturutvikling på 1800-tallet.⁴⁵

I forbindelse med Grunnlovsjubileet i 2014 ble det på UiS arrangert et Forskningsråd-støttet seminar om religionsfrihet med internasjonal deltakelse.⁴⁶

Kvekersamfunnet i Stavanger i dag

Den viktigste aktiviteten er de ukentlige stille andaktsmøtene. Som opptakt til 200-årsjubileet er det gjort en innsats for å ordne arkiv og boksamling samt å rehabilitere lokalene i Sandvigå 7. Sammen med Stavanger kommune er det gjennomført et stort arbeid på gravstedet i Øvre Haukeligate.

Kvekeres forsamlingslokaler i Sandvigå 7, Bjergsted fra 1993, toppetasjen i trehuset. (Foto: heaa).

Stavanger-kvekerne har sentrale tillitsverv i det norske Kvekersamfunnet og også internasjonalt, og er med i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) lokalt. I tillegg har medlemmer av Stavanger-gruppen vært invitert av historielag og andre organisasjoner til å holde foredrag om kvekerne og fra forlag til å skrive artikler om kvekerne i antologier.

Kvekersamfunnet i Norge er i dag et sterkt og vitalt samfunn med en rekke aktiviteter.⁴⁷ De fleste medlemmene tilhører Oslo-gruppen. De aktive Stavanger-kvekerne utgjør en liten gruppe med relativt høy gjennomsnittsalder. Håpet er at nye og yngre medlemmer vil bringe tradisjonen videre. Libanoncederen med sin styrke og vitalitet vil stå der som inspirasjon til fortsatt aktivitet og som et levende vitne om en rik historie i byen hvor kvekersamfunnet startet i Norge for 200 år siden.

SUMMARY

The Religious Society of Friends (Quakers) was founded by George Fox in England in 1652. Every person has access to an inward light through which it is possible to achieve contact with God. The meeting for worship is a listening waiting in silence without priest, rituals and sacraments. Quakers are known for their work for peace, justice, and human rights. The number of Quakers in the world in 2018 is 377 500, in Norway 149, in Stavanger 20.

In the centre of the city of Stavanger, you find a unique tree, a Lebanon cedar. The tree may be seen as a symbol as well as a physical reality, witnessing 200 years of Quaker presence in Norway. As an exotic and rare plant, the Quaker Society was also a strange and challenging element in the homogenous Lutheran culture in Norway and was exposed to various kinds of persecution. In 1845, the Storting approved a Dissenter Act allowing churches outside the State church to be established.

The 1850s and -60s were the high time of Quakerism in Stavanger with a growing membership; a new Meeting house and school building were erected, a graveyard acquired, and meeting houses and graveyards were established in other parts of the country. Several Quakers made important contributions to trade and commerce in Stavanger as well as in municipal political and organisational life.

The Quaker presence in Norway began in 1814 when sailors who had been imprisoned in England during the Napoleonic wars (1809-1814) returned as convinced Quakers. Some of them founded the Norwegian Quaker Society on the 29th of August 1818. They soon experienced conflict with clergy and Norwegian authorities because they would not succumb to and use church rituals and sacraments. When they refused to baptize their children and bury their dead according to state church rituals they suffered imprisonment and were fined. This was one reason

why Quakers in 1825 organised the first emigration to America with the sloop Restauration. During the 19th century, about a third of the members emigrated.

In the years following the first emigration, the Quaker Society was small and fragile but survived and started to grow in the 1840s. The Dissenter Act did not exempt Quakers from paying school and church taxes or allow the young male members to refuse military service. This created severe problems especially for conscientious objectors to military service, who often were imprisoned for increasing periods of time through successive years. It also had as a consequence that the Society resigned its status as a registered church because of the obligation to supply the authorities with lists of young men liable to conscription. In consequence, the Quaker Society operated as a private religious organisation from 1898 to 1936.

After some years of low activity, the Quaker Society experienced a renewal in the 1920s into a modern liberal religious society. This was due to visits by British Friends who gave lectures, to the participation of a group of Norwegian Friends in the first Quaker world conference in London in 1920, and young Norwegian Friends studying at the Woodbrooke Quaker College in England. This resulted in a period of public enlightenment in which Quakers organised public lectures, took part in the public discourse, and started publishing the periodical *Kvekeren* as well as other media. Educationalist Ole Fredrik Olden was a driving force in this.

After World War II, reconstruction and relief work became a central activity, and Quakers took part in the rebuilding of Finnmark in the North of Norway in 1946-47 and organised a large convoy of lorries loaded with food and clothes to Hamburg in 1947, the same year that American and British Quakers were awarded the Nobel Peace Prize. Today Quaker Service Norway, *Kvekerhjelp*, has projects in central Africa and in Gaza.

In the 1950s the Oslo Quaker group grew to become an important part of the Norwegian Quaker Society and over the years became the biggest and most influential group. In Stavanger, peace work became an important activity in the 1960s in cooperation with The Peace Office and other organisations. Information meetings and protest marches against nuclear weapons were arranged.

In later years, interest in Quaker history and creed has led to research and research seminars.

Today the Quaker Society in Stavanger is small, but has an obligation to take care of the history and the celebration of 200 years of history, as well as taking part in international and national Quaker activities. – The Lebanon cedar with its strength and vitality gives inspiration to future activities and engagement and reminds us of the history of the Quaker Society in Stavanger.

The Lebanon Cedar, imported from England in 1857; a symbol of the history of Quakerism in Stavanger.
Photo: Hans Eirik Aarek

Noter:

- [1] www.kveker.org; www.fwcc.world; Aarek 2018
 [2] Aarek 1993: s. 51
 [3] Jansen 1967: 21
 [4] Allen, William og Stephen Grellet 1818
 [5] Weihe og Aarek 2014
 [6] Jansen 1967, Seierstad 1925
 [7] Eide 2005: 11-13
 [8] Haraldsø 1988, Golf 1999, Eide 2005: 11-13
 [9] Lapin 1999: 160-168, Aarek 2015: 212-231
 [10] Fuglum 2004, Nag 1985
 [11] Bryne 1987/2012: 94-107
 [12] Bang-Andersen 2012
 [13] Fuglum 2004
 [14] Muntlig overlevering.
 [15] Aare 1987 Lapin 1999: 24
 [16] Utne 1993: 105
 [17] Nag 1983: 378
 [18] Bryne 2012: 97
 [19] Utne 1992: 105
 [20] *Storhaug Byleksikon* 2001: 90, 100, 73-74, 82
 [21] Aarek 2011
 [22] Google maps, *Storhaug Bydelsleksikon*.- John G. Johnsen og Gunnar M. Roalkvam. Stavanger: Mesi Forlag A.S./Storhaug Historielag 2001.
 [23] Aarek 1998, 2006, 2008
 [24] Aarek 2010: 22-23
 [25] Bjørklund 1963
 [26] *Stavanger Aftenblad* 07.02.1920, *Stavanger Aftenblad* 18.02.1920, *Stavanger Aftenblad* 20.02.1920
 Titlene på foredragene var: "The Christian International", "A Christian revolution", "The tasks of Christians in the present crisis", "The Philanthropic work of Friends during and after the Great War", and "The importance of the Eastern Churches for Reconciliation among the peoples". *Stavanger Aftenblad* 18. and 20. February 1920. (På norsk: Den kristne international, En Kristen revolusjon, De kristnes oppgaver i tidens krise, Vennernes filantropiske arbeide under og etter krigen, Betydningen av østens kirker for folkeforsoningen.) Referater av foredragene publisert i *Stavanger Aftenblad* 23.02.1920 and 24.02.1920
 [27] Kennedy 2001
 [28] *Kvekeren* 1959, nr. 4, 25-26. (Minneord)
 [29] *Stavanger Aftenblad* 27.04.1938; 28.04.1938; 30.04.1938; 05.05.1938; 1ste Mai/Wednesday Sept. 28th 1948; *Dagbladet* 21.03.1958; *Aftenposten* 21.03.1958; *Morgenposten* 22.03.1958; *Norges Kvinner* 28.03.1958; *Vårt Land* 29.05.1958; Årsmøtet 1958, referat 1957-58, p. 100B
 [30] Aarek 2012
 [31] *Kvekeren* 1937, nr. 10:111-113; Wilhelm Aarek: Med tusen kvekere på kongress i Amerika. Kringkastet 17. Oktober 1937. Ole Olden: 22. nov 1934 og oktober 1937 om kvekerne, 19.02 1939 Andakt, publisert i *Kvekeren* 1939, nr. 3, s. 31-33, juni 1937 diskusjonsprogram.
 [32] Jørgensen 2005
 [33] *Kvekeren* 1940, nr. 4 s. 45-46, nr. 5, s. 56
 [34] Ulfsby 2006, Juul 2000; Palmer 2010, Strachan 2015
 [35] Abrams 1997
 [36] Hovdenak 2016
 [37] *Kvekerhjelp* 2013
 [38] *Kvekeren* 1986, nr. 4, s. 61-62 (Minneord); *Kvekeren* 2009, nr. 4, s. 5-6; 2010, nr. 1, s. 13 (Minneord); *Kvekeren* 2016, nr. 4, s. 5 (Minneord)
 [39] Røed-Larsen og Hjort-Larsen 2012
 [40] *Kvekeren* 1968, nr. 6-7 s. 54-56
 [41] *Kvekeren* 1993, n. 2, 3 og 4 har rikholdig materiale knyttet til 175-årsjubileet. Berge Furrer foredrag "Lammets krig" med "det frie Noreg" er trykt i Utne og

- Aarek 1993: 141- 149 og i *Kirke og Kultur* 1993, nr. 5, s. 403-422
 [42] Seierstad 1925, 219-254, 320-324
 [43] Jansen 1967
 [44] Lapin 1999
 [45] Utne og Aarek 1993
 [46] Skeie and Aarek 2015
 [47] Aarek 2018

Litteratur:

- Abrams, Irwin. *Kvekernes fredsvitnesbyrd og Nobels fredspris*. Stavanger: Kvekerforlaget, 1997.
- Allen, William og Stephen Grellet. *Udvikling af de Grundsætninger og Forskrifter som iagttages og følges af det religiøse Samfund af Venner almindeligt kendt under Navn af Qvækere som bor i Christiania og i og ved Stavanger*. (Utarbeidet i samarbeid med kvekere i Stavanger). Christiania: Trykt i Opfostringshusets Bogtrykkerie af A. Jensen (1818).
- Bang-Andersen, Sveinung. "Claus Andersens enke – en industri-gründer i Østre bydel." i *Stavangeren*, nr. 3, 2012, s. 75-80.
- Bjørklund, Benjamin. "O. F. Olden, mannen og verket" i *Kvekeren*, 9-10, desember 1963, s. 5-6.
- Bryne, Arne Fasting. "Brynes Planteskoler – en planteskoles 100-årige historie", i *Jåttå og Hinna historielag. Årbok nr. 2*. Stavanger: Historielaget, 2012.
- Dandelion Pink. *An Introduction to Quakerism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Eide, Ole Jone. *De første utvandrerne fra Rogaland til Amerika. Historien om uredde øybuere og modige prester i Finnøy*. Stavanger, Invivo 2005.
- Fuglum, Per. *Asbjørn Kloster. Pedagog, forkynner og avholdspioner*. Oslo: Lunde, 2004.
- Golf, Olav. *Religiøse minoriteters utvandring. Kvekere og haugianere fra Rogaland i pionertida*. Oslo 1999.
- Haraldsø, Brynjar. "Religiøs overtyding som emigrasjonsmotiv. Initiativ til og motiv for emigrasjonen frå Stavanger" i 1825. i *Historisk Tidsskrift* nr 4 (1988) s. 414-425.
- Hovdenak, Egil Magne. *Algeriske erfaringer. Utvikling med egne krefter*. Oslo: Kolofon 2016.
- Jansen, Anne Emilie. *Det norske kvekersamfunns historie i første halvdel av det 19. hundreåret*. Stavanger: Vennesen Samfunn, 1967.
- Jones, Rufus M (1947) *Kvekernes tro og virke*. Stavanger: Stabenfeldt.
- Juul, Kjeld. *Mod nye grænser. Fra europeisk genopbygning til u-landssamarbejde 1943-1963*. København: Mellomfolkeligt Samvirke, 2002.
- Jørgensen, Torstein. "Da Akademiet ble til – om oppstarten i etterkrigstiden" i *Med Sokrates i Rogaland. Akademi på rogalandsk i 50 år*. Stavanger: Rogaland Akademi, 2005, s 9-13.

Kennedy, Thomas C. *British Quakerism 1860-1920. The Transformation of a Religious Community*. Oxford: Oxford University Press 2001.

Kvekeren, tidsskriftet. Utgitt av Vennenes Samfunn, Kvekerne/Kvekersamfunnet, 1937 til dags dato.

Kvekerhjelp 50 år 1963-2013. Glimt fra Kvekerhjelps 50-årige historie. Oslo: Kvekerhjelp, 2013.

Lapin, Ernst *Vennenes samfunn Kvekerne 1846-1898*. Stavanger: Kvekerforlaget, 1999.

Nag, Martin. *I strid for fred. Tre kapitler av fredsbevegelsens pionértid i Norge*. Ås: Kvekerforlaget 1985.

Rowntree, Arnold. *Woodbrooke: Its history and aims* Birmingham: Robert Davis, 1923.

Lund, Sigrid Helliesen (1981) *Alltid underveis*. I samarbeid med Celine Wormdal, Oslo: Tiden.

Røed-Larsen, Sverre and Anne Hjort-Larsen (eds.) (2012) *I strid for fred. Fredskontoret 1962-1972. Idealistisk fredsarbeid og bred grasrotaktivitet*. Oslo: Kolofon forlag, 2012.

Olden, Ole Fredrik. *The Olden Family in Norway and America*, Stavanger 1958.

Palmer, Marion. *Bare kirka sto igjen. Fortellinger om krigen i Finnmark*, Oslo: Spartacus, 2010,

Seierstad, Andreas. *Kyrkjelegt Reformarbeid i Norig i Nittande Hundreaaret*. Bergen: Lunde forlag 1925.

Skeie, Geir and Hans Eirik Aarek. *Religious Freedom as seen from a Minority Perspective*. Seminar held 3rd om 5th of September 2014, Stavanger: Reports from the University of Stavanger no 50 2015.

Strachan, Marion. "Quaker Participation Rebuilding Finnmark after World War II." i Skeie, Geir and Hans Eirik Aarek. *Religious Freedom as seen from a Minority Perspective*. Seminar held 3rd - 5th of September 2014, Stavanger: Reports from the University of Stavanger no 50 2015. S. 61-71.

Ulfsby, Inez Boon. *Et håndslag til Finnmark, fredsvennernes Hjelpetjeneste under gjenreisningen 1946-47*, Stavanger: Kvekerforlaget, 2006/1982.

Bjørn S, Utne (og) Hans Eirik Aarek: "Dette Ukrudt fra Engellands sectrige og geile Jordbund". *Rapport fra forskningsseminar om Den rolle kristne dissenterbevegelser – spesielt kvekerne – spilte i norsk kulturutvikling på 1800-tallet*. Arbeidspapirer fra Høgskolesenteret i Rogaland, nr. 184, 1993.

Utne, Bjørn S. Fremveksten av dissenterbevegelsene i Stavanger 1814-1875, i Bjørn S, Utne (og) Hans Eirik Aarek: "Dette Ukrudt fra Engellands sectrige og geile Jordbund". *Rapport fra forskningsseminar om Den rolle kristne dissenterbevegelser – spesielt kvekerne – spilte i norsk kulturutvikling på 1800-tallet*. Arbeidspapirer fra Høgskolesenteret i Rogaland, nr. 184, 1993, s.102-106.

Weihe, Hans-Jørgen Wallin og Hans Eirik Aarek. "Kvekerne og Grunnloven", i Stavrum, Lorentz og Hans-Jørgen Wallin Weihe. *Den norske grunnlovens trosfundament – Grunnlovens § 2 – Jødeparagrafen*. Stavanger: Hertervig Akademisk 2014, S. 149-162.

Aarek, Hans Eirik
"Conscription and conscientious objection in the experience of Norwegian Friends." i *Quaker Studies* Vol 11, Issue 1, September 2006. s. 7-33.

Et lidet Viidnesbyrd mod Krig og Fæktning. Søren Olsens militærnektersak fra 1848. Innledning og kommentarer av Hans Eirik Aarek. Stavanger: Kvekerforlaget, 1998.

"...for min Samvittigheds Skyld... Om militærnektene på Haugalandet på 1800-tallet." i *Haugalendingen 2007-2008. Årbok for Haugalandmuseene*. Haugesund: Haugalandmuseene, 2008, s. 172-200.

— "Hvem var de norske kvekerne? - Utviklingstrekk når det gjelder antall, sosial status, spredning, aktivitet og det religiøse grunnlaget for deres virksomhet i Bjørn S. Utne (og) Hans Eirik Aarek: "Dette Ukrudt fra Engellands sectrige og geile Jordbund". *Rapport fra forskningsseminar om Den rolle kristne dissenterbevegelser – spesielt kvekerne – spilte i norsk kulturutvikling på 1800-tallet*. Arbeidspapirer fra Høgskolesenteret i Rogaland, nr. 184, 1993, s. 40-52.

"John Frederik Hansson – avholdssak, fredsak og evangelisering i USA og Skandinavia." i Svellingen, Rolf. *Fråhaldssak mellom norskætta i Amerika og særmerkte utvandrargrupper*. Foredrag frå seminar 4. Juli 2009 ved Vestnorsk Utvandringscenter, Sletta, Radøy, Bergen, Norsk Utvandringscenter, Museums-senteret i Hordaland og Vestmannalaget i samarbeid med Norsk Bokreidingslag, 2010, s. 33-72.

Kvekergravstedet. Øvre Haukeligate 39, Stavanger. Stavanger: Kvekerforlaget 2011.

"Kvekersamfunnet – kontemplasjon og sosialt engasjement" i Tjørhom, Ola (red) *Kirkesamfunn i Norge. Innføring i kirkekunnskap*. Oslo: Cappelen Damm 2018, s. 249-269.

— "På forskerferd i kvekerspor: Mürren og Schilthorn i Sveits." i 70+. *Et lite skrift til mine venner i anledning min syttiårsdag 7. Oktober 2009*. Stavanger 2010, s. 3-35.
— and Julia Hinshaw Ryberg. "Quakers in Europe and the Middle East" i *The Cambridge companion to Quakerism*, edited by Stephen W. Angell and Pink Dandelion, Cambridge, Cambridge University Press 2018, s. 216-236.
— "Stillhet, innsikt og handling – kvekerens religiøse og sosiale praksis." i Anne Kalvig og Anna Rebecca Solevår (red.) *Levende religion. Globalt perspektiv – lokal praksis*. Stavanger: Hertervig Akademisk 2015, s. 212-321.

"The Norwegian authorities' methods of restricting the Quaker influence and the types of punishment meted out when regulations were transgressed." i Skeie, Geir and Hans Eirik Aarek. *Religious Freedom as seen from a Minority Perspective*. Seminar held 3rd om 5th of September 2014, Stavanger, Reports from the University of Stavanger no 50, 2015, s. 121-231

— *Wilhelm Aarek – et portrett*. Stavanger: [Kvekerforlaget], 2012
Aarre, Bjørn. *Slektsbok for Stavanger- og Haugesundsfamilien (Nyman (Nymann) med inngifte slekter*. Stavanger 1987.

Arkiv:

A-100269 Pa 0160 – Vennenes Samfunn – Stavanger. Statsarkivet Stavanger.